

Libická sídelní aglomerace ve výpovědi archeologických pramenů

JAN MAŘÍK

Úvod

Slavníkovské dějiny jsou neodmyslitelně spjaty s raně středověkým hradištěm v Libici nad Cidlinou. Přestože je Libice zmiňována v písemných pramenech až s více než stoletým zpožděním, není její role jako hlavního rodového sídla zpochybňována. Díky svému výsadnímu postavení v dějinách raně středověkých Čech se proto stala předmětem soustavného zájmu archeologů i historiků už od konce 19. století. Omezené množství písemných zmínek na straně jedné a neustále se zvětšující množství hmotných památek na straně druhé vedlo v minulosti k přehnanému optimismu, že nálezové situace v archeologických sondách lze ztotožnit s konkrétními historickými událostmi. Tento přístup se stal v devadesátých letech 20. století předmětem diskuse, která se týkala nejen postavení Slavníkovců v raně středověkých Čechách (SLÁMA 1995; LUTOVSKÝ - PETRÁŇ 2004), ale v obecnější rovině také interpretace výsledků archeologických výzkumů a vztahu historie a archeologie (TŘEŠTÍK 1999; KLÁPŠTĚ 2003).

Chronologie: hlavní vývojové fáze libického hradiště

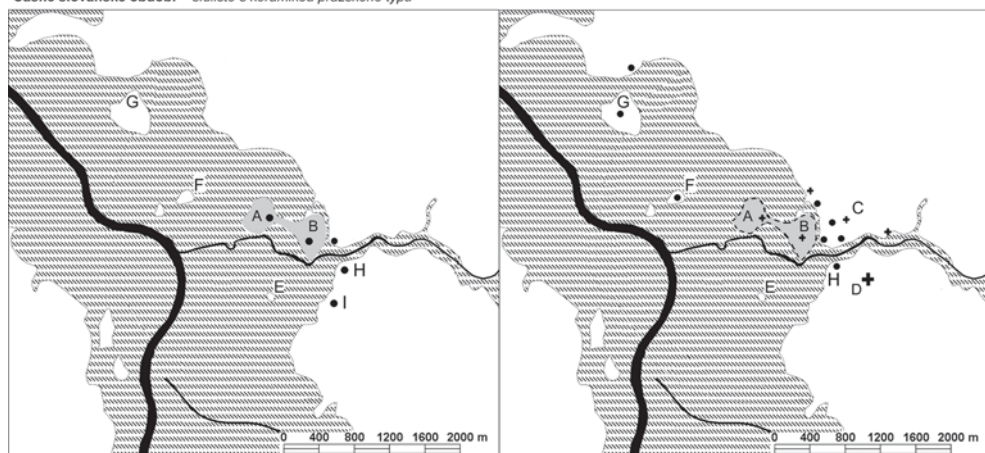
Při vymezení základních vývojových fází libické aglomerace vycházíme především z hmotných pramenů, jež poskytují dostatek informací pro sestavení relativně chronologické řady.¹

Nejstarším dokladem raně středověkého osídlení v libické aglomeraci je k e r a m i - k a p r a ž s k é h o t y p u, nacházená v jihozápadní části pozdějšího předhradí (PRINCOVÁ-JUSTOVÁ 2003; > obr. 1: 1). Skutečnost, že zahloubené objekty i ojedinělé nálezy v mladších kontextech pokrývají plochu přibližně kruhovou o průměru asi 100 m, vede k domněnce, že se jednalo o jediné sídliště. Z vnitřního hradiště pocházejí dosud pouze ojedinělé zlomky nezdobené keramiky pražského typu ze zásypu hrobu 163 (TUREK 1978, 65). Další sídliště časně slovanského období se vyskytly na pravém břehu Cidliny v poloze Na střelnici a V měkkošině (> obr. 2).

Se starohradištní keramikou se až na výjimky nesetkáváme ani na vnitřním hradišti, ani na předhradí, což dovoluje předpokládat určitý hiát předcházející intenzivnímu středohradištnímu osídlení.

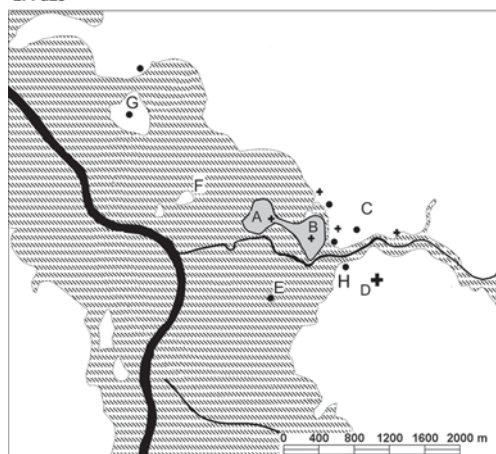
¹ Pro relativní datování keramiky, která převažuje v sídlištních nálezových situacích, jsou hlavní oporou soubory pocházející z vrstev a souvrství, kde je možné jednoznačně určit jejich stratigrafický vztah (starší - mladší) a kde nedošlo k porušení původního uložení. Na pohřebištích lze vedle výbavy

Časné slovanské období - sídliště s keramikou pražského typu

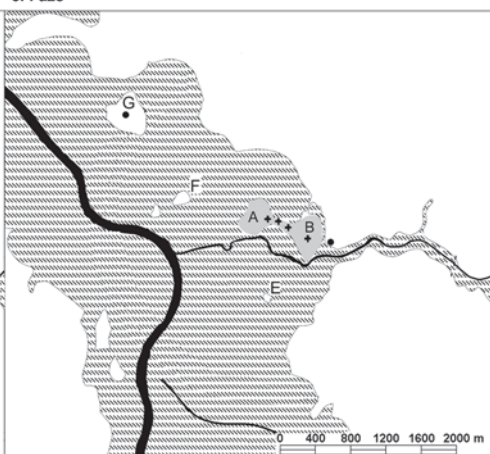

1. Fáze

2. Fáze

3. Fáze

~~~~~ říční niva   + pohřebiště   ● sídliště

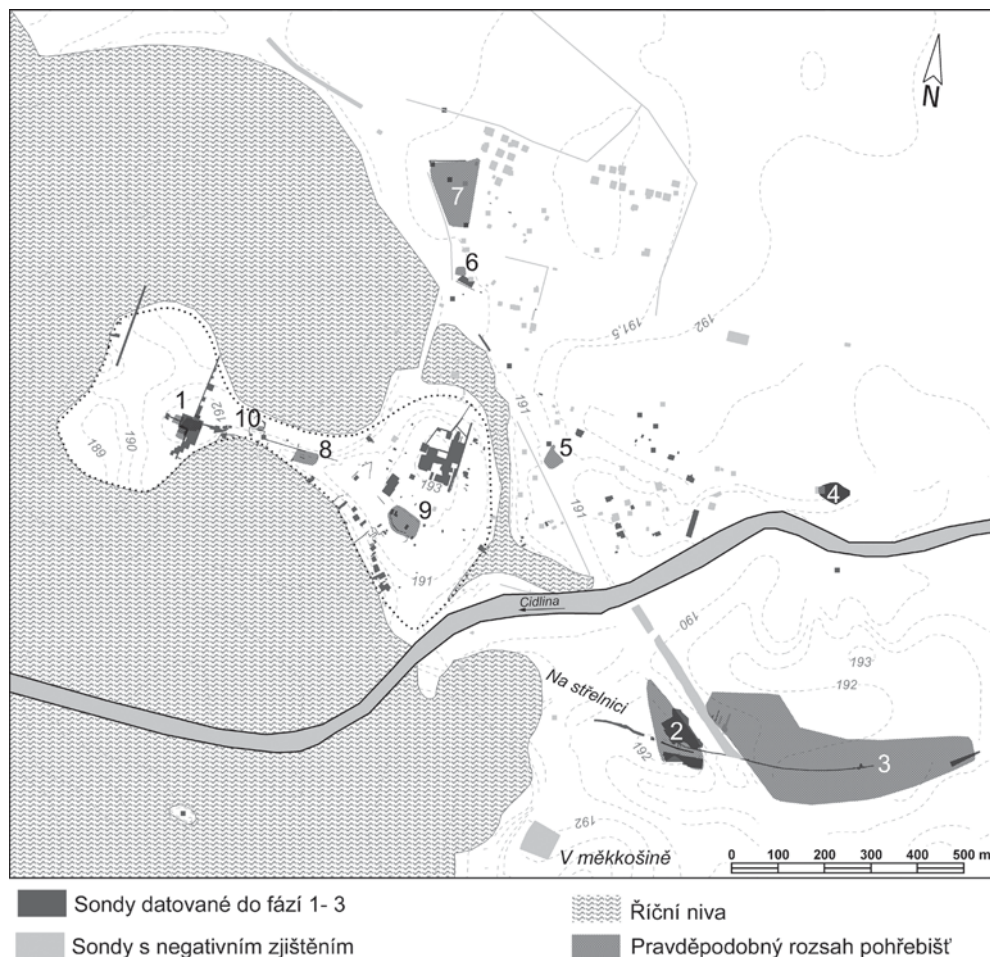
1 A – vnitřní hradiště (akropole); B – předhradí; C – sídliště na pravém břehu Cidliny; D – Kanín; E – Kuchynka; F – Huslík; G – U radiostanice; H – Na Sítelnici; I – V měkkošině.

1. fáze: středohradištní období

Při hledání počátků Libice jako mocenského centra se můžeme v prvé řadě opřít o výbavy hrobů z pohřebišť v Kaníně a na vnitřním hradišti, kde se vyskytují ozdoby ovlivněné pozdním velkomoravským šperkařstvím, jako jsou hrozníčkovité a košíčkovité záušnice nebo gombíky.

Pro keramiku středohradištní fáze (> obr. 3: 1-3) je typická výzdoba hřebenovými vpičky a několikanásobnými vlnicemi, svazky vodorovných rýh a vývalky na podhrdlí nádob (BARTOŠKOVÁ 2000). Materiál, z něhož je vyrobena, je typický pro místní produkci svým

hrobů sledovat některé časově následné jevy, jako je například materiál použitý při úpravě hrobové jámy nebo celkové uspořádání pohřebišť.

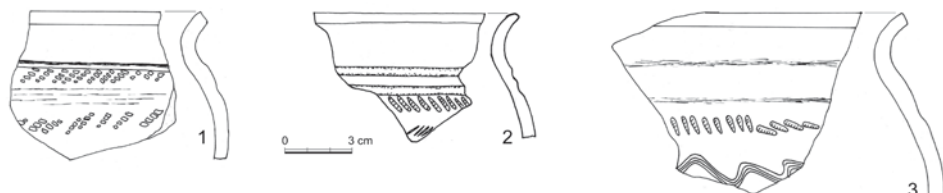
2 Libice nad Cidlinou – mapa archeologických výzkumů

(1 – vnitřní hradiště; 2 – Kanín II; 3 – Kanín I, II; 4 – U cukrovaru; 5 – U nádraží; 6 – Na růžku, 7 – pohřebišť v místě dnešního katolického a evangelického hřbitova; 8 – pohřebišť v ulici Ke hradišti; 9 – pohřebišť v místě dnešní katolické fary; 10 – pohřebišť v blízkosti dnešní evangelické fary)

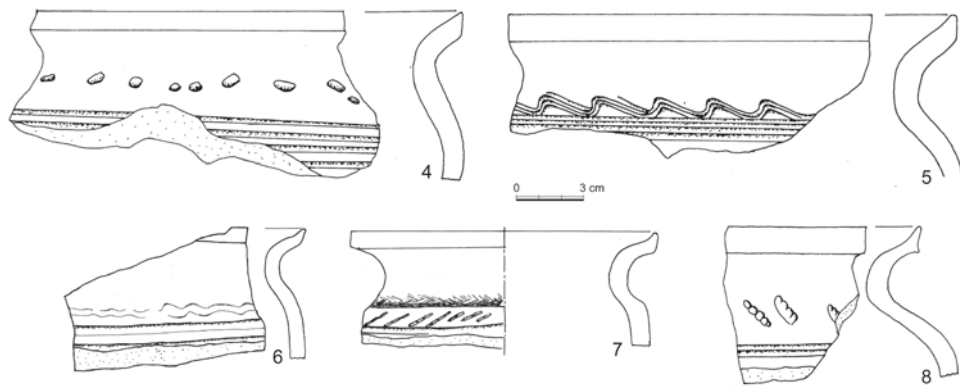
vysokým podílem písku a slídy v keramické hmotě. Vnější povrch nádob nese stopy obtáčení, na vnitřní straně je obtáčen pouze okraj a na zbývajících částech výdutí jsou patrné vertikální rýhy. Svým charakterem keramika odpovídá nálezům mladšího klučovského horizontu (BUBENÍK 1998), nejstaršímu horizontu osídlení na Pražském hradě (BOHÁČOVÁ 2001).

Problematika vzniku opevnění zůstává zatím nedeřešena. Vrstvy datované středohradištní keramikou se podařilo nalézt ve většině řezů opevněním v linii lemující okraj zhruba jižní poloviny předhradí (MAŘÍK 2006), ale zatím pouze v případě sondy 2 je bylo možné jednoznačně interpretovat jako pozůstatky konstrukčních prvků hradby (PRINCOVÁ - MAŘÍK 2006). Tyto středohradištní vrstvy a ojedinělé nálezy sloupových jamek mohou indikovat jednodušší typ konstrukce opevnění, který mohl předcházet mladohradištnímu opevnění (fáze 2), ale spolehlivé důkazy nám zatím scházejí.

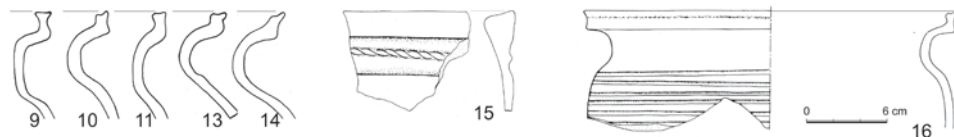
1. Fáze

2. Fáze

3. Fáze

3 Keramika typická pro hlavní vývojové libické aglomerace

2. fáze: mladohradištní období

Pro datování mladohradištního období je určující tzv. keramika »slavnickovské fáze« (PRINCOVÁ 1994), jejímž typickým výzdobným prvkem je rytá šroubovice na horních dvou třetinách nádoby (> obr. 3: 4-8), doplněná na podhrdlí pásem hřebenových vpichů, jednoduchých vrypů, jednoduchou nebo několikanásobnou vlnicí.² Ve srovnání s předchozím obdobím se mnohem častěji vyskytuje oxidačně pálená keramika s typickou jasně červenou až červenohnědou barvou. Keramická hmota obsahuje četná drobná zrnka slídy, která jsou obvykle větší než v předchozím období, nepřesahují však 1 mm. Podobně i stopy obtáčení jsou patrné jen na vnější straně nádob, zatímco zevnitř je obtáčen pouze okraj a na zbývajících částí pozorujeme vertikální rýhy a žlábků (TUREK 1966-1968, např.

² Z chronologického hlediska je tento pojem zavádějící, neboť výskyt popsané keramiky výrazně přesahuje historicky doloženou éru Slavnickovců. Keramika tzv. »slavnickovské fáze« zapadá svým charakterem do východočeského výrobního okruhu, který neprocházela v průběhu 11. - počátku 12. století výraznějšími změnami.

obr. 11b, 12a, 13a). Společně s tzv. keramikou »slavníkovské fáze« se vzácně objevuje i keramika středoevropského výrobního okruhu s kalichovitou profilací okraje.

V mladohradištním období dochází také k řadě změn na pohřebištích mimo opevněný areál hradiště. Při úpravách hrobové jámy je dřevo nahrazováno opukovými kameny, hroby jsou namísto nepravidelných skupin uspořádány do víceméně pravidelných řad. Přejít k řadovým pohřebištím zároveň představuje závěrečnou etapu vývoje pohřebišť na vnější straně opevnění (MAŘÍK 2005).

3. fáze: mladší a ž pozdní doba hradištní

Nejmladší a také archeologicky zatím nejméně poznanou je závěrečná fáze existence libického hradiště. Na rozdíl od přechodu mezi keramikou střední a mladší doby hradištní je sledování dalšího vývoje mladohradištní keramiky značně problematické, neboť nemáme k dispozici dostatek vhodných stratifikovaných souborů keramiky. Čistě z typologického hlediska se jeví jako mladší některé typy okrajů s mírně vytaženou horní hranou (➤ obr. 3: 6-8).³

V sídlištním materiálu toto období na Libici reprezentuje zatím jen několik souborů keramiky se vzhůru vytaženým okrajem (➤ obr. 3: 9-16). Tvarově jsou zastoupeny pouze hrncovité nádoby, vzácně misky, pokličky a také zlomky velkých tuhových zásobnic s kyjovitým okrajem.⁴ Naopak zcela postrádáme džbány a trojnožky, které tento typ okrajů provázejí v pozdější, již vrcholně středověké fázi jejich výskytu (KLÁPŠTĚ – TOMÁŠEK 2000). Ve srovnání s předchozím obdobím je patrná výrazná změna technologie výroby. Stopy obtáčení jsou patrné z vnější i vnitřní strany v celé výšce nádoby. Materiál si i nadále zachovává vysoký podíl velmi hrubého písčitého ostřiva. Typická jsou také četná zrnka a šupiny slídy dosahující velikosti až 3 mm.

Části pohřebišť, které můžeme datovat nejdříve do třetí fáze, se objevují výhradně na území předhradí a vnitřního hradiště. Naše poznávací možnosti jsou však ztíženy především skutečností, že vhodný datovací materiál, jako jsou esovité záušnice, případně mince, se vyskytuje minimálně a na libickém předhradí dokonce došlo dokonce k jejich zničení.⁵ Druhou nepříznivou okolností je umístění těchto pohřebišť v intravilánu obce, kde byla z větší části zničena pozdějším hřbitovem (➤ obr. 2: 9) nebo mladší zástavbou (➤ obr. 2: 8). Hlavní datovací oporu představují kamenné desky překrývající hroby, které se objevily na pohřebišti na vnitřním hradišti a v ulici Ke hradišti. Náhrobní kameny se vyskytují jak na řadových pohřebištích v Bášti (SKRUŽNÝ – SANKOT 1985) nebo v Bříze (SLÁMA 1977, 25-26; ZÁPOTOCKÝ 1965, 230), tak i na hřbitovech u kostelů, např. v Radomyšli (NECHVÁTAL 1999). Pro datování pohřebišť u bývalého kostela Panny Marie je hlavní indicií jeho celkový rozsah, který přesahuje původní hřbitovní zeď a jižním i severním směrem překračuje i dnešní uliční čáru a pokračuje v současné zástavbě. Tato skutečnost nám umožňuje tuto část pohřebišť datovat do doby předcházející stabilizaci jádra vrcholně středověké vesnice (JEŽEK 1998).

³ Z hlediska studia vývoje keramiky se jako velice perspektivní ukázaly soubory ze svatojirské ostrožny v Kouřimi (ŠOLLE 1969), které pokrývají období přechodu od mladohradištní k pozdně hradištní keramice se vzhůru vytaženými okraji.

⁴ Zásobnice s kyjovitým okrajem se vyskytly také v souborech ze zánikového horizontu budečského hradiště datovaných též denárem Bořivoje II.; ražba z let 1100-1107, 1009-1110 (BARTOŠKOVÁ 1999).

⁵ J. Hellich, který byl o nálezů hrobů zpraven s delším časovým odstupem, mohl pouze konstatovat, že »nalezené bronzové ozdoby byly pohozeny« (PÍČ 1893, 176).

Absolutní chronologie

Absolutní datování vývojových horizontů libického hradiště je problematické a v současné době jen částečně řešitelné. Počátky hradiště vymezují nálezy bohatě vybavených hrobů s pozdně velkomoravskými šperky. Přestože počátky středohradištní keramiky mohou být kladeny hlouběji do 9. století (BUBENÍK 1998), v případě Libice musíme její výskyt vnímat i v souvislosti s výše zmíněnými pohřebišti, a proto počátky Libice jako hradiště nelze datovat dříve než do mladší fáze středohradištního období, na přelom 9. a 10. století.

Nástup mladohradištní keramiky, která je na Libici zastoupena tzv. keramikou »slavníkovské fáze«, můžeme v současnosti datovat pouze nepřímo – podle keramiky s kalichovitými kraji ze středočeského výrobního okruhu, která ji relativně často provází. Počátky nádob s kalichovitou profilací jsou datovány dendrochronologicky *post quem* v rozpětí první třetiny až poloviny 10. století. Tomuto datování odpovídá i nález tzv. »následné mince« bavorského vévody Jindřicha II. (955-995), nalezený společně s keramikou tzv. »slavníkovské fáze« ve výplni zahloubeného objektu na akropoli libického hradiště (TUREK 1966-68, 29-30).

Události roku 995, které z pohledu historie představují zásadní zlom ve vývoji lokality, zatím nemůžeme v archeologickém materiálu spolehlivě prokázat. Požárem destruované opevnění, které se objevilo v několika sondách (PRINCOVÁ – MAŘÍK 2006), můžeme datovat pouze podle nálezů mladohradištní keramiky. Na třech řezech opevnění, které byly provedeny v rámci záchranných výzkumů v letech 2003-2004, se podařilo doložit, že jeho vnější část, přední kamenná plenta, byla poškozena dvakrát (MAŘÍK 2006), přičemž podruhé již nebyla obnovena. Vzhledem k tomu, že soubory keramiky z obou fází destrukcí neobsahovaly mladší pozdně hradištní keramiku (keramika se vzhůru vytaženými okraji), je pravděpodobné, že k definitivní likvidaci dřevohlinité hradby s vnější a vnitřní kamennou plentou došlo nejspíše v průběhu 11. století. Ve třetí fázi pak Libice mohla být opevněna jiným způsobem, který není možné zachytit archeologickým výzkumem, nebo nebyla opevněna vůbec.

Naprosto zásadní a snad i lépe doložitelnou změnou v životě libického centra představuje změna v pohřebním ritu, kdy nejsou již nadále využívána pohřebišti mimo opevněný areál.⁶ Pohřbívání se objevuje v bezprostřední blízkosti lidských sídel, kde pokračuje v polohách u současné katolické fary, na vnitřním hradišti a nově také v ulici Ke hradišti.

Další oporou pro datování zůstávají velké náhrobní kameny, jejichž nástup je datován do 11. století. Jediný archeologicky dokumentovaný hrob překrytý kamennou deskou s vyrytým křížem byl nalezen na vnitřním hradišti východně od kostela (hrob č. 73; TUREK 1978). Pozornost si v tomto ohledu zaslouží jen přibližně 4 m vzdálený a souhlasně orientovaný hrob 71 s denárem Břetislava I.

Pozdně hradištní období (třetí fáze) je reprezentováno keramikou se vzhůru vytaženými okraji (obr. 3: 9-16). Na Libici se objevuje mimo jiné ve vrstvě překrývající destrukci vnitřní hradební zdi (sonda 2) a ve výplni vnitřního hradebního příkopu (sonda 28). Právě v sondě 28 byl ve vrstvě 5 společně s touto keramikou nalezen denár Bořivoje II., ražený v třetím období jeho vlády (1118-1120). Posledním datem, které dokládá existenci libického hradiště (*civitas*), je zmínka v listině Soběslava I. z roku 1130 (CDB, I, 133).

⁶ Na kanánském pohřebišti se vyskytly zahloubené objekty s mladohradištní keramikou, které porušují kostrové hroby.

Poloha hradiště: základní topografie

Současné představy o topografii libické aglomerace⁷ vycházejí nejen z geomorfologie lokality, ale má na ně rovněž vliv strategie a podmínky archeologických výzkumů a stejně tak i interpretace jejich výsledků. Podstatnou roli sehrála také současná podoba a způsob využívání jednotlivých ploch na katastru obce Libice a sousedního Kanína, neboť zásadním způsobem ovlivnila míru zachování raně středověkých terénů. Podobně jako v případě jiných raně středověkých center, bylo i na Libici uplatněno dělení opevněné části na vnitřní hradiště / akropoli (obr. 1: A) a předhradí (obr. 1: B). Tyto polohy vznikly na pozůstatcích pleistocenních říčních teras vymodelovaných erozní činností Labe a Cidliny. Podstatnou součástí libické aglomerace představovala také sídliště a pohřebiště mimo opevněný areál. Jedná se především o sídlištní nálezy na pravém břehu Cidliny východně od předhradí a na drobných vyvýšeninách jižně a západně od hradiště v prostoru říční nivy, která obklopuje téměř celé vnitřní hradiště a táhne se podél jižního okraje předhradí. Raně středověká pohřebiště zde byla zachycena v pásu táhnoucím se severně až jihovýchodně ve vzdálenosti 300–1 200 m od středu opevněného areálu.

V archeologické terminologii vycházejí pojmy jako akropole a předhradí především z geomorfologie lokality a z uspořádání viditelných částí opevnění. Předjímají i předpokládané funkce (LUTOVSKÝ 2001, 13, 241, 269). Na akropoli, které je vyhrazena centrální a zpravidla také nejlépe opevněná část, bývá situováno sídlo nejvyšší autority (vládce, knížecký správce). Jedno či více opevněných předhradí bývá považováno za její provozní zázemí, kde jsou vedle řemeslných aktivit umísťována sídla hradských úředníků nebo církevního hodnostářů (KLÁPŠTĚ 2005, 331). Podobné funkce zbývají i podhradí (*suburbium*), jehož poznání vychází především z písemných pramenů⁸ (SLÁMA 1986, 33–34; MOŽDZIOCH 2002, 201).

Vzhledem k omezené výpovědní hodnotě archeologických pramenů můžeme řemeslnické dílny, tržní místa, dvory knížecích úředníků, kostely a kláštery identifikovat jen v ojedinelých případech. Přestože existuje celá řada příkladů, kde propojení prostorového a funkčního členění je obhajitelné, právě v případě libického hradiště lze předvést, že mechanické přebírání tohoto modelu bez konkrétních dokladů může být značně zavádějící.

Libické vnitřní hradiště (obr. 1: A) získalo své označení na základě výsledků prvních systematických výzkumů lokality prováděných R. Turkem v letech 1948–1953 a 1967–1973. Hlavní pozornost se od počátku soustřeďovala do jeho východní části, kde bylo možné očekávat pozůstatky zděné architektury.⁹ Objev kostela, palácové stavby a rozsáhlého pohřebiště tato očekávání zcela naplnil. Přesto však nelze vnitřní hradiště považovat výhradně za sídlo elity. Sondy, které pokrývají 4,5 % z celkové plochy vnitřního hradiště (cca 5 000 m²), poskytují minimum informací o celkové povaze osídlení. V tomto ohledu jsme odkázáni především na nedestruktivní metody průzkumu, jako jsou povrchové sběry a letecká archeologie. Na leteckém snímku z roku 2000 (obr. 4) vidíme velké množství porostových příznaků, které rovnoměrně pokrývají celé vnitřní hradiště.

⁷ Pojem aglomerace v sobě zahrnuje opevněný areál hradiště, bezprostředně na něj navazující sídliště a pohřebiště, narozdíl od starších publikací (JUSTOVÁ 1980; 1985; 1990; TUREK 1971), kde je jako aglomerace označeno osídlení mimo opevněný areál hradiště.

⁸ Písemné prameny v raně středověkých centrech rozlišují pouze opevněný hrad a nechráněné (?) suburbium.

⁹ Kamenné destrukce byly v roce 1948 patrné na úrovni tehdejšího terénu a představovaly patrně hlavní kritérium při vyměřování prvních sond.

4 Libice nad Cidlinou, 2003 (letecký snímek vnitřního hradiště)

Předpoklad, že zachycené objekty souvisí s raně středověkým osídlením, potvrdily i povrchové sběry, neboť keramika první i druhé fáze existence hradiště se vyskytuje na celé ploše vnitřního hradiště.

Pozůstatky intenzivního raně středověkého osídlení byly zachyceny také téměř ve všech sondách na předhradí a rovnoměrně pokrývají celou jeho plochu (obr. 2).¹⁰ Stejně jako na vnitřním hradišti, můžeme i na předhradí počítat s existencí sakrální stavby v místě dnešní katolické fary v centru obce. Archeologicky je doložena rovněž rozlehlější dřevěná budova postavená na kamenné podezdívce. Ačkoli ji s prostředím elity spojuje celá řada movitých nálezů (stilly, aquamanile), interpretace tohoto nálezu se vydala jiným směrem.¹¹ Podobně i řemeslnické aktivity, z nichž můžeme spolehlivě doložit zpracování železa a drahých kovů, měly své místo jak na předhradí, tak i vnitřním hradišti (PRINCOVÁ – MAŘÍK 2006).

Vnější část aglomerace, kterou bychom mohli označit jako *suburbium*, se jeví ve srovnání s osídlením předhradí i vnitřního hradiště jako poměrně subtilní. Od roku 1979, kdy byl téměř celý intravilán obce zahrnut do archeologické památkové rezervace »Slavníkovská Libice« a jejího ochranného pásma, byly důsledně sledovány veškeré zem-

¹⁰ Navzdory tomu, že celkový rozsah prozkoumaných ploch řadí Libici mezi nejlépe prozkoumaná raně středověká hradiště, nejsme schopni za současného stavu zpracování říci cokoli bližšího k zástavbě předhradí a jeho členění jeho prostoru.

¹¹ Sonda 2, areál tzv. kněžského domu (PRINCOVÁ 1985), alternativní interpretace spojuje nálezu domu s prostředím kupců.

ní práce i mimo opevněný areál. Díky této skutečnosti je k dispozici značně hustá síť sond, které umožňují poměrně přesně vymežit rozsah sídlišť a pohřebišť. Do konce roku 2005 bylo na katastru Libice evidováno 152 sond, které pokrývají plochu cca 10 000 m². Veškeré archeologické výzkumy lze klasifikovat jako záchranné, a proto také celá řada nálezových situací byla značně poškozena v průběhu stavebních prací. Raně středověké zahloubené objekty nebo kulturní vrstvy se podařilo zachytit v 34 sondách, které pokrývají plochu 1800 m², což představuje přibližně jednu pětinu sledovaných ploch.

Pozůstatky raně středověkého osídlení jsou soustředěny především podél okraje říční terasy, kde můžeme sledovat tři až čtyři výraznější koncentrace zahloubených objektů pokrývající plochu cca 0,25 - 2 ha. Shluky tří až pěti objektů byly v rámci pracovní hypotézy interpretovány jako doklad menších sídlišť nebo usedlostí. Definitivní potvrzení nebo vyvrácení tohoto předpokladu umožní jedině další archeologický výzkum.

Stopy raně středověkého osídlení nacházíme také v prostoru říční nivy západně a jižně od opevněného areálu hradiště (obr. 1: E-G). Jedná se o většinou o drobné vyvýšeniny, které převyšují o 1-2 m úroveň okolního terénu.¹² Z geologického hlediska představují pozůstatky říčních teras nebo písčité přesypy. Jejich původní rozsah v raném středověku je v současné době obtížné rekonstruovat, neboť v mladším období mohly být částečně narušeny erozí a některé níže položené části mohou být v současnosti překryty novověkými sedimenty, jejichž mocnost na středním Labi se pohybuje kolem 2 m. Funkce těchto sídlišť je nejasná. Poměrně sporadické stopy osídlení, zastoupené nevýraznou kulturní vrstvou nebo několika málo zahloubenými objekty, mohou být považovány za doklad krátkodobě obývaných míst využívaných pro rybaření, chov dobytka, exploataci lesa nebo získávání nerostných surovin (DRESLEROVÁ 1995; POLÁČEK - ŠKOJEC - HAVLÍČEK 2005).

Pohřebiště

Na území libické aglomerace bylo zachyceno 10-11 pohřebišť datovatelných do raně středověkého období (► obr. 5). Díky dlouholetému intenzivnímu archeologickému výzkumu máme k dispozici do značné míry ucelený soubor, který dovoluje sledovat vývoj po-

	Lokalita	fáze			počet hrobu	
		I	II	III	prozkoumané	celkem (odhad)
1	Akropole	—————▶			370	727
2	Kanín II	—————▶			213	2 706
3	Kanín I, III	—————▶				
4	U cukrovaru	--- —▶			82	82
5	U nádraží	— — —▶			53	62
6	Na růžku	— — —▶			12	12
7	Katolický hřbitov	—————▶			3	352
8	Ke hradišti		— — —▶		22	426
9	Katolická fara		— — —▶		5	1 024
10	Evangelická fara		— — —▶		2	44

- ⁵ Raně středověká pohřebiště v libické aglomeraci: doba trvání, počet prozkoumaných hrobů, odhad celkového počtu hrobů.

¹² Sídliště tohoto typu jsou běžná i v okolí dalších raně středověkých center. Mezi nejlépe prozkoumaná území patří soutok Moravy a Dyje (POLÁČEK - ŠKOJEC - HAVLÍČEK 2005).

hřebního ritu v prostoru i čase a ve srovnání s jinými raně středověkými lokalitami poskytuje výjimečnou příležitost věnovat se otázkám sociotopografie a demografie (MAŘÍK 2005).

V nejstarší fázi existence libického hradiště byla využívána všechna pohřebiště mimo opevněný areál hradiště a poměrně malé, jasně ohraničené pohřebiště na akropoli. Právě na něm se výrazně projevuje přechod mezi středo- a mladohradištním obdobím. Především vyrovnávací vrstva, do níž jsou zahloubeny základy kostela a také hroby patřící druhé fázi, představuje doklad diskontinuity ve vývoji akropole, mimo to se objevily také četné superpozice hrobů první a druhé až třetí fáze. Na pohřebištích za hradbami však odraz této pravděpodobně velmi razantní změny nenacházíme. Ta přichází až v průběhu druhé, mladohradištní fáze, kdy skončilo pohřbívání na polohách U cukrovaru (➤ obr. 2: 4), U nádraží (➤ obr. 2: 5), na katastru sousedního Kanína (➤ obr. 2: 2, 3) a pravděpodobně i na dalších méně poznaných lokalitách Na růžku (obr. 2: 6) a v místě dnešního katolického a evangelického hřbitova (➤ obr. 2: 7). Nově byla v druhé až třetí fázi zakládána řadová pohřebiště v ulici Ke hradišti (➤ obr. 2: 8), v blízkosti dnešní evangelické fary (➤ obr. 2: 10) a nadále byla užívána na vnitřním hradišti (➤ obr. 2: 1) a pravděpodobně i v centru předhradí kolem bývalého kostela P. Marie, dnešní katolické fary (➤ obr. 2: 9).

Příčiny této zásadní změny lze spatřovat ve dvou rovinách. V průběhu 11. století došlo k poklesu významu libického hradiště a s ním se pravděpodobně snížily i nároky na využití prostoru v opevněném areálu. Přesun pohřbívání do bezprostřední blízkosti lidských sídel ovšem také významně souvisí s pohřebním ritem, a pokud připustíme existenci kostela na akropoli i na předhradí (kostel P. Marie), můžeme právě v tomto jevu spatřovat vliv postupně se prosazujícího křesťanství.

Na lokalitě centrálního významu, jakým Libice bezesporu byla, můžeme předpokládat výrazně stratifikovanou společnost a pohřebiště jsou tradičně považována za jeden hlavních pramenů k jejímu poznání. Tvrzení, že pohřební zvyklosti odrážejí do určité míry živou společnost, je nepochybně pravdivé, nicméně prokázat přímou souvislost mezi luxusním předmětem a společenským postavením pohřbeného se podaří jen výjimečně. Hrob vybavený předměty s vysokou pořizovací hodnotou může být bez větších námitek dokladem vyššího společenského postavení pohřbeného, ale bližší vymezení tohoto společenského statutu již zůstává zcela mimo možnosti archeologie (STEUER 1982, 400-404). Jinak je tomu ale v případě hrobů bez výbavy, které nelze přímočaře označit jako chudé, neboť i předměty s vysokou pořizovací hodnotou se nemusely zachovat. Dále je třeba vzít v úvahu postupné ubývání milodarů v mladohradištním období, proto se také následující úvaha týká především nejstarší, středohradištní fáze.

Porovnáme-li pohřebiště v libické aglomeraci z hlediska »nákladnosti«¹³ inventářů jednotlivých hrobů, výrazně se od ostatních poloh mimo opevněný areál odlišují pohřebiště na vnitřním hradišti a na Kaníně. Množství předmětů, které jsou obvykle považovány za typické pro příslušníky vyšších společenských vrstev (šperky velkomoravské výrobní tradice, meče a ostruhy), se vyskytují v obou polohách ve srovnatelném množství. Ostatní pohřebiště mají až malé výjimky¹³ mají spíše venkovský charakter.

Pohřebiště mimo opevněný areál (včetně kanínského) se od vnitřního hradiště odlišují i v dalších ohledech. Hlavní rozdíl představují především keramické nádoby a dřevěná vědérka, které se v hrobech na předhradí ani na vnitřním hradišti nevyskytují. Stejně tak

¹³ V místě dnešní katolického hřbitova byl nalezen meč a v poloze U nádraží pár ostruh.

je tomu i s neobvyklým, někdy až nepietním uložením zemřelých (na bříše, na boku atd.) Na Kaníně se setkáváme s tímto fenoménem ve 20 případech, zatímco na akropoli je doložen pouze jediný hrob (č. 249). Když ponecháme stranou problematickou interpretaci těchto nálezů jako pohřbů tzv. »vampírů – revenantů«, lze souhlasit, že tito lidé se pravděpodobně nacházeli na nejspodnějších příčkách společenského žebříčku.¹⁴

Avšak hlavním a nejpodstatnějším rozdílem mezi pohřebišti uvnitř a vně opevněného areálu je jejich samotná poloha. Jestliže naprosté většině hrobů byl vyhrazen prostor mimo opevněný areál, jsou hroby v exponované části akropole čímsi zcela výjimečným i bez dalších hmotných atributů. Uložení mrtvého na hřbitově na akropoli hradiště představovalo samo o sobě přiznání vysokého společenského statutu, patřícího příslušníkům »elity«. Víra pohřbených pravděpodobně sehrála ve výběru pohřebiště také určitou roli, těžko však říci, zda byla rozhodující. Nákladně vybavené hroby na kanínských pohřebištích prozrazují snahu vyrovnat se těm v blízkosti sídla vládce, ale jejich hlavním handicapem je samotné místo pohřbu, které sdílejí s těmi, kteří byli do hrobu spíše odhozeni než řádně pohřbeni. Na pohřebištích v polohách U cukrovaru a U nádraží, kde se s doklady pohřbívání elity nesetkáváme, má výbava hrobů typický venkovský charakter.

Hustá a pravidelná síť sond doplněná průzkumem nedestruktivními metodami poskytla poměrně kompletní přehled o počtu a rozsahu pohřebišť v celé libické aglomeraci. Na základě těchto údajů bylo možné odhadnout velikost populace.¹⁵ Takto získané výsledky však mohou poskytnout pouze přibližné hodnoty, neboť obzvláště v nejmladší, třetí fázi osídlení je výpovědní hodnota archeologických pramenů velmi nízká. S ubývajícím pohřebním vybavením se snižuje i možnost datování hrobů a zároveň s přesunem pohřebišť do intravilánu současné obce jsou zachycené nálezové situace výrazně poškozeny mladšími zásahy.

Na základě stávajících poznatků se počet obyvatel celé aglomerace v průběhu první a druhé fáze pravděpodobně pohyboval mezi 600-950 (obr. 51), zatímco v nejmladší třetí fázi byl zaznamenán výrazný pokles na 300-370 obyvatel. Ačkoli lze snížení libické populace v nejmladší fázi předpokládat, nemůžeme vyloučit, že tuto změnu ovlivnila také výrazně nižší kvalita archeologických pramenů a tedy i vstupních dat pro výpočty.

Hodnoty, které byly vypočítány pro jednotlivá pohřebiště, nevypovídají přímo o počtu obyvatel konkrétních sídlištní jednotek, ale o velikosti komunity či komunit, které dané pohřebiště využívaly. V případě nejrozsáhlejšího pohřebního areálu Kanín to bylo v první a druhé fázi 454-730 osob. Rozsahem odpovídající sídliště nacházíme pouze uvnitř opevněného areálu hradiště. Menší pohřebiště na pravém břehu Cidliny sloužila skupině obyvatel, jejichž počet se v první fázi pohyboval mezi 17-33 osobami a v druhé fázi 30-55 osobami, což odpovídá představě tří až čtyř drobnějších sídlišť či usedlostí na pravém břehu Cidliny. Určitou nejistotu do tohoto obrazu však vnáší pohřebiště v místě dnešního katolického a evangelického hřbitova (➤ obr. 2: 7), které bylo zkoumáno jen minimálně.

Životní prostředí

Při rekonstrukci životního prostředí libické aglomerace můžeme vycházet především z archeobotanických analýz, při kterých byly vyhodnocovány vzorky jak výhradně antropogenního charakteru, tak i ze sedimentů, které se ukládaly při jižním okraji předhradí

¹⁴ Srovnatelná jsou v tomto ohledu i pohřebiště v blízkosti Pražského hradu v Lumbeho zahradě, pohřebiště v Zákolanech pod Budčí (ŠOLLE 1982) a v žalovské cihelně nedaleko Levého Hradce (SLÁMA 1977, 136-149).

¹⁵ Podrobněji k metodě výpočtu MAŘÍK 2007.

přirozeným způsobem a lidskou činností byly ovlivněny jen nepřímo. Přestože množství archeobotanických analýz i kvalita zkoumaných vzorků řadí libickou aglomeraci mezi lépe prozkoumané lokality na našem území,¹⁶ je rekonstrukce celkového obrazu životního prostředí problematická. Předkládaná hypotéza o způsobu hospodářského využití jednotlivých částí aglomerace proto nemůže být považována za definitivní, ale spíše za východisko pro budoucí archeobotanický výzkum.

Patrně nejpřesvědčivěji se podařilo prokázat louky a pastviny, které se nacházely především v prostoru říční nivy. Na odlesněných plochách rostla poměrně pestrá společenstva trav vyskytujících na suchých, střídavě mokrych až mokrych stanovištích. Vedle chovu dobytka lze mezi četnými meandry a slepými rameny předpokládat i další činnosti, jako je například chov včel (POKORNÝ - MAŘÍK 2006).

Les poskytoval mnoho produktů, na nichž byla ekonomika hradiště bezprostředně závislá. Vedle stavebního a palivového dřeva musela být pokryta též spotřeba dehtu, smoly a dřevěného uhlí pro zpracování kovů. Les se rovněž používal pro pastvu dobytka a pravděpodobně je i získávání tzv. letniny, která v období vegetačního klidu sloužila jako krmivo. Rozsah zachovaných lesních porostů podle palynologických analýz kolísal mezi 40-80 % (KOZÁKOVÁ - KAPLAN 2006), z čehož vyplývá, že okolí Libice nebylo kompletně odlesněno. Můžeme si je představit jako drobnou mozaiku lesních a lučních porostů, postupně přecházející v les.

Pěstování obilí je v současnosti z pohledu archeobotanických analýz patrně nejméně podchycenou aktivitou. Dosavadní archeobotanické analýzy odrážejí především životní prostředí opevněného předhradí a prostor říční nivy, kde je pěstování obilí málo pravděpodobné. Jako nevhodnější místo pro větší plochy orné půdy se naopak jeví plochy severně od předhradí, kde nebyly navzdory důkladné dokumentaci většiny výkopových prací doloženy žádné sídlištní nálezy (> obr. 2).

Archeologické výzkumy - současný stav a perspektivy dalšího zpracování

Díky intenzivnímu zájmu archeologie, který trvá více než jedno století, patří libické hradiště mezi nejlépe prozkoumaná raně středověká centra nejen na našem území, ale i v celoevropském kontextu. Na předhradí pokrývají archeologické sondy cca 11 000 m², což činí 7,9 % jeho celkové plochy, a na vnitřním hradišti proběhly archeologické výzkumy na přibližně 5 000 m² (4,5 %). Mimo opevněný areál na pravém břehu Cidliny pokrývají archeologické sondy cca 20 000 m² a na katastru soudního Kanína, na levém břehu Cidliny, to je dalších 13 000 m².

Vzhledem k tomu, že veškeré archeologické výzkumy mimo vnitřní hradiště probíhaly v režimu záchranných prací,¹⁷ tj. před zahájením staveb nebo v jejich průběhu, nemohl archeolog ovlivnit rozsah ani umístění sond. Velkoplošné odkryvy a intenzivní stavební aktivita na straně jedné a dlouhodobě nedostatečné personální obsazení na straně druhé vedlo k nedostatečnému zpracování archeologických situací. Celkem 82 % provedených výzkumů nebylo doposud zpracováno ani do podoby nálezových zpráv. Od roku 1998,

¹⁶ SLAVÍKOVÁ 1976; ČULÍKOVÁ 1999; 2006; KOZÁKOVÁ - KAPLAN 2006; POKORNÝ - MAŘÍK 2006.

¹⁷ Výzkum na vnitřním hradišti, který vedl R. Turek v letech 1948-1953 a 1967-1973, probíhal jako systematický. Od roku 1974 až do současnosti jsou archeologické výzkumy realizovány převážně v intravilánu Libice (na předhradí a mimo opevněný areál) a mají až na malé výjimky pouze záchranný charakter.

kdy aktivita stavebníků poněkud poklesla, bylo možné se více soustředit na řešení tohoto závažného problému. Za tímto účelem vznikl projekt »Archeologické mapy Libice«, jehož cílem bylo vytvořit jednotný systém evidence všech archeologických výzkumů konaných v prostoru libické aglomerace. Do mapy byly oproti předchozí praxi zahrnuty také sondy s negativním výsledkem (tj. bez archeologických nálezů), které, jak se později ukázalo, představují zcela jedinečný pramen. Archeologická mapa byla od počátku vytvářena v prostředí GIS (geografických informačních systémů), které umožňuje propojit prostorové informace obsažené v mapě (sondy, zahloubené objekty, vrstvy) s dalšími daty, jako např. s formalizovanými popisy nálezových situací nebo s fotografiemi konkrétních artefaktů.¹⁸ Rozsáhlý digitální archiv, který vzniká touto cestou, je pravděpodobně jediným přijatelným řešením, jak informace získané při dlouholetých archeologických výzkumech zpřístupnit širšímu okruhu badatelů.

Prameny a literatura

- CDB, I FRIEDRICH, Gustav (ed.), *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae*, I, Pragae 1904-1907.
- BARTOŠKOVÁ, Andrea 1999: *Zánikový horizont budečské akropole (Ke chronologii raně středověké keramiky)*, in: *Archeologické rozhledy* 51, s. 726-739.
- BARTOŠKOVÁ, Andrea 2000: *Libice nad Cidlinou – výzkum předhradí v roce 1997*, in: *Památky archeologické* 91, s. 315-344.
- BOHÁČOVÁ, Ivana 2001: *Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy*, in: *Mediaevalia archaeologica* 3. *Pražský hrad a Malá Strana*, Praha, s. 179-301.
- BUBENÍK, Josef 1998: *Ein Beitrag zur Erkenntnis des Ključover Horizontes*, in: *Památky archeologické* 89, s. 230-226.
- ČULÍKOVÁ, Věra 1999: *Rostlinné makrozbytky z objektu 126 na předhradí slovanského hradiska v Libici nad Cidlinou*, in: *Památky archeologické* 90, s. 166-185.
- ČULÍKOVÁ, Věra 2006: *Rostlinné makrozbytky z prostoru raně středověkého opevnění v sondě 236 na jz. okraji předhradí v Libici nad Cidlinou*, in: *Archeologické rozhledy* 58, s. 527-539.
- DRESLEROVÁ, Dagmar 1995: *The Prehistory of the Middle Labe (Elbe) Floodplain in the Light of Archaeological Finds*, in: *Památky archeologické* 86, s. 105-145.
- JEŽEK, Martin 1998: *Mladohradištní hrob z návsí Lužce nad Vltavou*, in: *Archeologie ve středních Čechách* 2, s. 381-384.
- JUSTOVÁ, Jarmila 1980: *Archeologický výzkum na libickém předhradí v letech 1974-1979 (Předběžná zpráva)*, in: *Archeologické rozhledy* 32, s. 241-264, 351-357.
- JUSTOVÁ, Jarmila 1985: *Archeologický výzkum na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou a v jeho zázemí v letech 1980-1984 (Předběžná zpráva)*, in: *Archeologické rozhledy* 37, s. 308-318, 357-360.
- JUSTOVÁ, Jarmila 1990: *Archeologický výzkum na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou a v jeho zázemí v letech 1985-1989*, in: *Archeologické rozhledy* 42, s. 661-673, 723-731.
- KLÁPŠTĚ, Jan 2003: *Dějepis a archeologie: Příbuzenství jak se patří*, in: *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika*, Praha, s. 96-109.
- KLÁPŠTĚ, Jan 2005: *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha.

¹⁸ Digitalizace archeologických výzkumů je prováděna v prostředí softwaru GeoMedia Professional 6.0, který zdarma poskytla v rámci projektu Registered Research Laboratory firma Intergraph a za podpory grantového projektu »Digitální archiv české archeologie« GA ČR, r. č. 1ET200020405.

- KLÁPŠTĚ, Jan - TOMÁŠEK, Martin 2000: *Nástin raně středověkého osídlení v Bylanech u Kutné hory*, in: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické - Supplementum 13, s. 165-181.
- KOZÁKOVÁ, Radka - KAPLAN, Miloš 2006: *Příspěvek pylové analýzy k rekonstrukci přírodních poměrů v okolí hradiště v Libici nad Cidlinou*, in: Archeologické rozhledy 58, s. 540-549.
- LUTOVSKÝ, Michal 2001: *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha.
- LUTOVSKÝ, Michal - Petrůň, Zdeněk 2004: *Slavníkovci. Mýtus českého dějepisectví*, Praha.
- MARÍK, Jan 2005: *Topografie pohřebišť v aglomeraci hradiště v Libici nad Cidlinou*, in: Archeologické rozhledy 57, s. 331-350.
- MARÍK, Jan 2006: *Výzkum raně středověkého opevnění v Libici nad Cidlinou - sonda 236*, in: Archeologické rozhledy 58, s. 511-519.
- MARÍK, Jan 2007: *Early Medieval Castle of Libice nad Cidlinou. Large or Small Hinterland?*, in: Internationale Tagungen in Mikulčice 6, v tisku.
- MOŹDZIOCH, Sławomir 2002: *Castrum munitissimum Bytom. Lokalny ośrodek władzy w państwie wczesnopiastowskim*, Warszawa.
- NECHVÁTAL, Bořivoj 1999: *Radomyšl. Raně středověké pohřebiště*, Praha.
- PÍČ, Josef Ladislav 1893: *Archaeologický výzkum ve středních Čechách*, Praha, s. 4-7, 167-181.
- POKORNÝ, Petr - MARÍK, Jan 2006: *Nález zbytku medem slazené potravin v vybavě raně středověkého hrobu v Libici nad Cidlinou - Kaníně. Zhodnocení nálezu z hlediska rekonstrukce krajiny a vegetace*, in: Archeologické rozhledy 58, s. 559-569.
- POLÁČEK, Lumír - ŠKOJEC, Jaroslav - HAVLÍČEK, Pavel 2005: *Archäologische und geologische Untersuchungen der Sanddünen am Zusammenfluss von March und Thaya, Mähren*, in: Studien zum Burgwall von Mikulčice 6, Brno, s. 109-175.
- PRINCOVÁ-JUSTOVÁ, Jarmila 1994: *Die burgwallzeitliche Keramik aus Libice nad Cidlinou*, in: Čeněk STAŇA (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert*, Brno, s. 193-206.
- PRINCOVÁ-JUSTOVÁ, Jarmila 2003: *Časně slovanské osídlení v Libici nad Cidlinou*, in: Památky archeologické 94, s. 161-182.
- PRINCOVÁ, Jarmila - MARÍK, Jan 2006: *Libice nad Cidlinou - stav a perspektivy výzkumu*, in: Archeologické rozhledy 58, s. 643-664.
- SKRUŽNÝ, Ludvík - SANKOT, Pavel 1985: *Bášt, raj. Praga-vostok: Mogylnik 10. veka*, in: *Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6-15 vekov v Čechii 1975-1985 gg.*, Praha, s. 65-69.
- SLÁMA, Jiří 1977: *Mittelböhmen im frühen Mittelalter, I: Katalog der Grabfunde*, Praehistorica 5, Praha.
- SLÁMA, Jiří 1986: *Střední Čechy v raném středověku, II, Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*, Praehistorica 11, Praha.
- SLAVÍKOVÁ, Jiřina 1976: *Rekonstrukce lužního lesa u Libice nad Cidlinou*, in: Preslia 48, s. 42-46.
- STEUER, Heiko 1982: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials*, Göttingen.
- ŠOLLE, Miloš 1982: *Slovanská pohřebiště pod Budčínem*, in: Památky archeologické 72, s. 174-216.
- TŘEŠTÍK, Dušan 1999: *K poměru archeologie a historie*, in: Archeologické rozhledy 53, s. 357-361.
- TUREK, Rudolf 1966-1968: *Libice - knížecí hradisko X. věku*, Praha.
- TUREK, Rudolf 1971: *Libická sídelní aglomerace 9. a 10. století*, in: Časopis Národního muzea 140, s. 162-189.
- TUREK, Rudolf 1978: *Libice. Hroby na vnitřním hradisku*, in: Sborník Národního muzea A - Historie 32, s. 1-150.